

УДК 911.3

Жовнір С.М.

Кластери послуг – ефективна форма територіальної організації сфери послуг та зайнятості населення

Постановка проблеми. Головною метою суспільної діяльності у ХХІ ст. є розвиток людського потенціалу – забезпечення нової якості життя, зростання можливостей людини у сферах добробуту, безпеки, здоров'я, освіти та духовності. Виконання цих завдань безпосередньо залежить від розвитку сфери послуг, адже в кожному суспільстві послуги реалізують інтереси населення і спрямовані на вдосконалення інтелектуальних і фізичних можливостей людини, задоволення її культурних та соціальних потреб. Гуманізація процесу відтворення

вимагає від держави формування ефективної соціально-економічної стратегії, пріоритетом якої є матеріальний і духовний добробут населення, і яка органічно пов'язана з комплексом системних перетворень, що стимулюють економічне зростання. В цьому контексті одним з ключових завдань у реалізації регіональної політики держави стає забезпечення розвитку сфери послуг та ефективної зайнятості населення з урахуванням особливостей певних територій, ієрархії територіальних систем обслуговування.

Системний підхід до удосконалення територіальної організації сфери послуг серед першочергових заходів передбачає розробку структурних моделей розвитку сфери послуг з урахуванням новітніх тенденцій її функціонування. Структурні схеми сфери обслуговування, що були розроблені за радянських часів принципово застаріли: побудовані за галузевим принципом, вони не враховують реально існуючі багатофункціональні взаємозв'язки та взаємозалежності послуг, не відображають процес комплексного споживання послуг, не відповідають вимогам часу та реаліям сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціально-географічній науці радянського періоду розроблялись функціонально-галузеві класифікації сфери обслуговування, а сферу послуг було прийнято структурувати відповідно до функції, яку певні послуги виконують у процесі суспільного виробництва (О. Алімов, О. Кочерга, В. Юрківський). На сьогодні питання структурування сфери послуг залишаються дискусійними. Складність та розгалуженість цієї сфери внаслідок різного функціонального призначення послуг, ступеня необхідності, регулярності попиту, індивідуального, колективного чи громадського їх споживання, перекриття різних видів послуг, а також висока динамічність, пов'язана з появою все нових видів послуг, в певній мірі пояснюють відсутність єдиних підходів до цієї проблеми, неоднозначність та суперечливість поглядів, а також недостатнє висвітлення питань систематики сфери послуг.

Метою дослідження є розробка методологічних принципів концепції кластерів послуг у суспільно-географічних дослідженнях сфери послуг регіону і методики складання паспортів кластерів послуг для центрів обслуговування різних рангів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз підходів до систематики сфери послуг, а також існуючих статистичних і функціонально-галузевих класифікацій послуг, якими користувались раніше й використовують тепер, засвідчив, що вони не відповідають суспільно-географічним потребам, адже не «прив'язують» послуги до певної території, не пояснюють їх територіальну диференціацію, отже, не відповідають на принципове для суспільної географії питання – як послуги організуються у просторі.

Для вирішення цього питання пропонується «прив'язати» види послуг до ієрархії центрів обслуговування шляхом розробки *кластерів послуг* (з англійської «cluster»: 1) пучок; група; скупчення; 2) рости пучками; збиратися групами; бути тісно пов'язаним) для кожного з рангів центрів обслуговування. Отже, кластери послуг – це стандартні (оптимальні) набори послуг для того чи іншого центра обслуговування залежно від рангу центра. Враховуючи те, що діяльність по виробництву послуг різноманітна і багатогранна, у великій мірі індивідуалізована, а також те, що в сучасних умовах надшвидкого розвитку цієї сфери суспільних відносин постійно виникають все нові й нові види послуг, а географія вже існуючих розширюється, зрозуміло, що такий перелік не може бути вичерпним,

але він має містити той стандартний набір послуг, що можна вважати за оптимальний для певного рангу центра обслуговування.

В подальшому кластери послуг виступають в якості головних характеристик територіальних систем обслуговування різних рівнів. Головна мета – надати населенню комплекс послуг заданого рівня. Головна ознака – функціональна: кластер об'єднує різні види послуг, незалежно від їх галузевої приналежності. Головний критерій – повнота набору послуг, що залежить від наявності послуг з різною періодичністю попиту. Таким чином, замість галузевих підходів до формування ієрархічних рівнів територіальних систем обслуговування (національного, регіонального, локального та ін.), визначальним стає функціональний підхід. При розробці моделей територіальних систем обслуговування різних ієрархічних рівнів слід орієнтуватись на оптимальний перелік послуг, який існує для кожного рангу центра обслуговування.

Як елементи ієрархічної структури територіальних систем обслуговування, залежно від характеру центральних функцій, масштабів та різноманіття послуг, що ними надаються, центри обслуговування розподіляються (ранжуються) за ступенем ієрархії. В Україні центром обслуговування найвищого ієрархічного рівня (центр обслуговування I рангу) виступає її столиця, м. Київ. Пілотне дослідження територіальної організації сфери послуг у Вінницькій області дало підстави виділити у регіоні центри обслуговування II–VIII рангів. Відповідно до такого ранжування, розроблено паспорти кластерів послуг для центрів обслуговування II–VIII рангів [1].

В основу створення паспортів кластерів послуг центрів обслуговування визначених рангів покладено принцип побудови та призначення їх в якості інструментарію для систематизації та групування інформації щодо видів економічної діяльності з виробництва послуг у стандартний формат, який дає змогу обробляти та аналізувати значні обсяги інформації, а також вільно порівнювати дані національної і світової статистики. З цією метою за основу взято Класифікацію видів економічної діяльності (КВЕД), що має статус державного стандарту (останню чинну редакцію ДК 009:2005), а види економічної діяльності з виробництва послуг розглядаються у відповідності та безпосередній прив'язці до ієрархії центрів обслуговування Вінницької області. Розроблені паспорти кластерів послуг хоч і базуються на матеріалах Вінницької області, але їх можна вважати універсальною основою для побудови аналогічних паспортів кластерів послуг для будь-якого іншого регіону. У побудові паспортів кластерів послуг застосовується система літерно-цифрових кодів, що відповідає ієрархічній системі кодування КВЕД (табл. 1). У графі 1 зазначається характер (зміст)

Таблиця 1.

Паспорт кластера послуг центра обслуговування

Види економічної діяльності з виробництва послуг	Система кодування КВЕД		
	Підклас		Секція, підсекція
зміст діяльності з виробництва послуг	назва	цифровий код	літерний код, назва
послуга	« ... »	XX.XX.X	літери латинської абетки від А до Q, « ... »
1	2	3	4

послуги. З метою систематизації послуг, у графах 2-4 наведено відповідні таксономічні розряди КВЕД: для позначення підкласів послуг (графи 2, 3)

використовуються їх повні назви та цифрові коди; для позначення секцій і підсекцій (графі 4) – літерні коди та повні назви. Побудова паспортів кластерів послуг у такий спосіб дає можливість легко та швидко встановити належність того чи іншого виду діяльності з виробництва послуг до відповідних таксономічних розрядів.

Загальну теоретико-методологічну ідею розробки паспортів кластерів послуг центрів обслуговування ілюструє блок-схема на рис. 1.

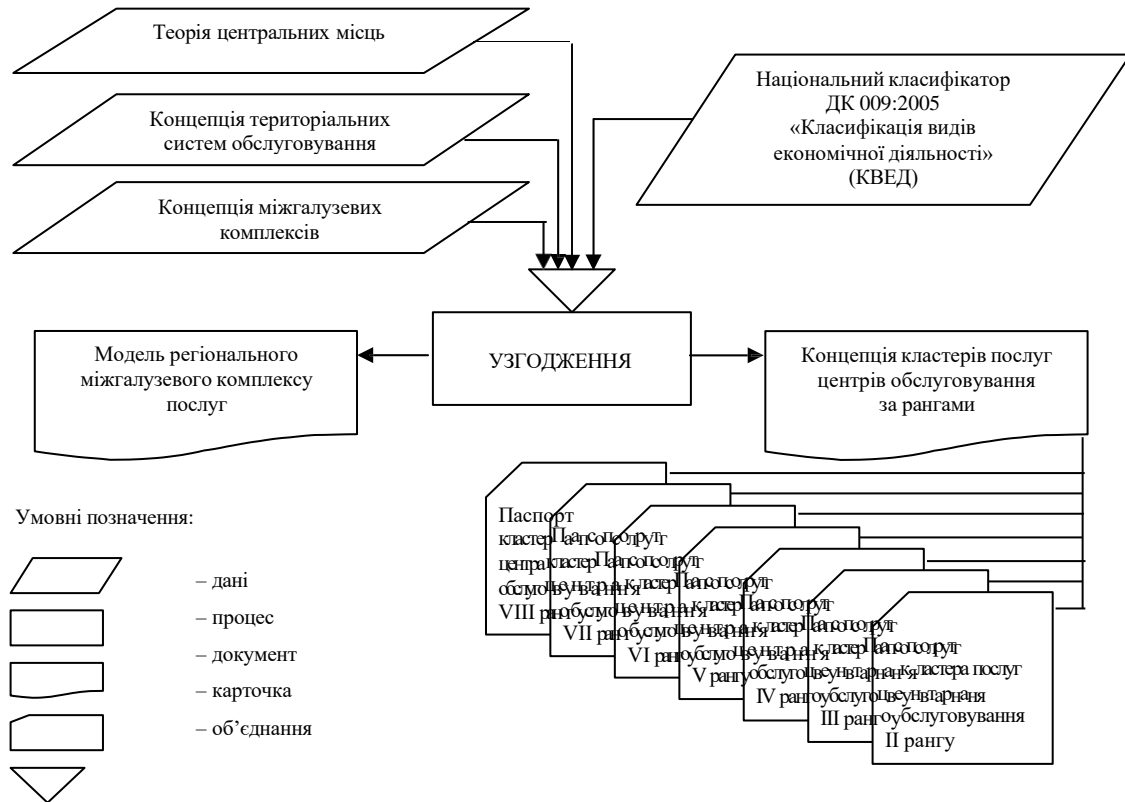

Рис. 1. Блок-схема розробки моделей суспільної та територіальної організації сфери послуг на регіональному рівні

Методика складання паспортів кластерів послуг включає декілька етапів:

1. Сформувати первинну базу даних шляхом фіксації наявних у центрах обслуговування видів діяльності по виробництву послуг.

2. Встановити людність поселення та його тип за класифікацією поселень за людністю, з'ясувати адміністративний статус, наявність представницьких органів місцевого самоврядування та функціональний тип населеного пункту; на основі цих даних визначити попередній ранг центра обслуговування.

3. Використовуючи КВЕД, розроблені паспорти кластерів послуг [1] та сформовану первинну базу даних, з'ясувати наявність або відсутність послуг, характерних для кластера послуг даного рангу центра обслуговування, у досліджуваному центрі, уточнити вірність визначення рангу центра обслуговування.

4. Відповідно до конкретної ситуації, внести зміни до кластера послуг (доповнити або видалити певні види послуг).

5. Проаналізувати ступінь сформованості кластера послуг центра обслуговування.

6. Розробити рекомендації щодо удосконалення структури кластера послуг досліджуваного центра обслуговування.

Здійснивши прив'язку видів економічної діяльності з виробництва послуг до кожного рангу центрів обслуговування, чітко видно, які послуги можуть бути надані тільки у центрі обслуговування найвищого рангу, а які послуги можуть і повинні надаватись у центрах нижчих рангів. Так, наприклад, кластер послуг центра обслуговування I рангу визначають послуги найвищого рангу, пов'язані з виконанням центром I рангу столичних функцій (адміністративної столиці держави): державні послуги суспільству в цілому, що надають органи державного управління на найвищому державному рівні (діяльність центральних органів всіх гілок влади з управління соціально-економічним розвитком та обов'язковими програмами соціального захисту, міжнародна діяльність, діяльність у сфері оборони, юстиції та правосуддя, охорони громадського порядку та безпеки); послуги, що надають екстериторіальні (міжнародні) організації, дипломатичні та консульські місії.

Кластер послуг центра обслуговування II рангу визначає оптова і роздрібна торгівля автомобілями та мотоциклами, авіаційні перевезення, державне управління на рівні областей та районів у містах, вища освіта на рівні III–IV рівнів акредитації. Кластер послуг центра обслуговування III рангу характеризує присутність таких видів послуг, як оптова торгівля непродовольчими продуктами споживчого призначення, послуги у сфері інжинірингу, довготермінові послуги лікарень широкого профілю, спеціалізованих лікарень, постановка театральних вистав. Для кластера послуг центра обслуговування IV рангу характерними є послуги у поліграфічній діяльності, оптова торгівля продуктами харчування промислового виробництва послуги автомобільного регулярного транспорту, готелів, фінансових установ (банків, страхових компаній), послуги у сфері нотаріальної діяльності, юстиції та правосуддя, державне управління на рівні районів та міст, вища освіта на рівні I–II рівнів акредитації. У кластері послуг центра обслуговування V рангу присутні спеціалізовані будівельні послуги, технічне обслуговування та ремонт автомобілів, короткотермінові послуги лікарень широкого профілю. Кластер послуг центра обслуговування VI рангу характеризує наявність послуг з ремонту та технічного обслуговування машин і устаткування для сільського та лісового господарства, перероблення сільгосппродуктів; будівельні послуги загального характеру; послуги зв'язку, професійно-технічна освіта. Визначальними для кластера послуг центра обслуговування VII рангу є послуги у сфері державного управління (органів місцевого самоврядування сіл, міліції); освіти (дошкільної та загальної середньої); національної пошти.

Висновки. Детальне вивчення паспортів кластерів послуг центрів обслуговування за рангами засвідчило, що у їх формуванні простежується дія загальних принципів територіальної організації сфери послуг, викладених у теорії центральних місць В. Кристаллера – А. Льюша. Підтверджується постулат, що послуги вищих рангів є лише у центрах обслуговування (центральных місцях) вищих рангів. Кластер послуг центра обслуговування кожного наступного рангу включає майже весь перелік послуг кластерів послуг центрів обслуговування попередніх (нижчих) рангів. Винятком з правила є деякі специфічні послуги, що присутні у кластерах центрів обслуговування нижчих рангів, але «випадають» із кластерів послуг центрів вищих рангів. Це послуги, зумовлені особливостями урбанізованого та рурального середовища: посів і садіння сільськогосподарських культур, утримання тварин, послуги з перегону та випасу худоби, вантажні

перевезення транспортними засобами з використанням живої тягової сили тощо. Також, це можуть бути послуги, обумовлені особливостями суспільно-географічного положення поселення та його спеціалізації на виконанні певних функцій (рекреаційної, транспортної).

Крім теоретичного, практичне значення розроблених паспортів кластерів послуг полягає у можливості використання їх на різних рівнях адміністративного управління. Шляхом порівняння реально існуючого переліку послуг у населеному пункті з оптимальним для центра обслуговування відповідного рангу, можна, по-перше, удосконалювати структуру сфери послуг, поліпшуючи тим самим обслуговування населення, по-друге, розширювати місткість регіональних ринків праці, створюючи нові робочі місця. Особливо актуальним це є в регіонах з традиційним надлишком трудових ресурсів, а також місцях очікуваного істотного скорочення обсягів виробництва та масштабного вивільнення працівників внаслідок економічної кризи. Комплексний підхід до розв'язання проблем передбачає узгодження дій на різних рівнях регіонального управління. В умовах ринку, коли органи влади не мають достатніх адміністративних важелів впливу на розвиток бізнесу, слід орієнтуватись на поєднання елементів державного регулювання з суто ринковими, зокрема, стимулювати місцеві ініціативи в підприємницькій діяльності, створювати більш сприятливі умови та заохочувати суб'єктів господарювання до певних видів економічної діяльності, виділяти земельні ділянки для розвитку саме тих видів послуг, яких не вистачає, тощо.

1. Жовнір С.М. Суспільна та територіальна організація сфери послуг регіону в умовах ринкової трансформації (на прикладі Вінницької області): дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Інститут географії НАН України. – К., 2008. – 336 с.

The centers of maintenance for the Vinnitsya region have been typified and ranged; the conception of cluster of services of the centers of maintenance is suggested alongside with the methodology of drawing up passports of the clusters of services of the centers of maintenance of definite ranges. Clusters of services are basic characteristics of the centers of maintenance and present a complex of services of a certain level. The main sign of a cluster is its functional: a cluster unites different kinds of services regardless of their field. Thus, the branch principle of organization of services is substituted by a functional one on the national, regional and local levels. The models for territorial maintenance centers should be built on the basis of the enumeration of services for the centers of maintenance of each of the levels.